

หัวข้อวิจัย กระบวนการทัศน์เกี่ยวกับ สิทธิมนุษยชน ในพุทธศาสนา : ศึกษาโดยวิธีเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก

ជំនាញ នគរបាល ក្រសួងពេទ្យ រដ្ឋបាល ខេត្ត សាស្ត្រ សាស្ត្រ

ปีที่ทำการวิจัย ๒๕๓๙ - ๒๕๔๐

บทคัดย่อ

ถึงแม้ว่าทางสมัชชาสหประชาชาติจะได้ประกาศปฏิญญาสากระดับสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนไว้แล้ว แต่ปรากฏว่ายังคงมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนในรูปแบบต่างๆอยู่อย่างกว้างขวาง ในทุกส่วนของโลก จึงทำให้เป็นที่วิตกกันว่าทำอย่างไรจึงจะให้การไฟฟ้าสิทธิเสรีภาพให้แก่กลุ่มพวกรุ่นเดียวกัน ไม่ลายเป็นการละเมิดสิทธิของมนุษย์กลุ่มพวกรุ่นเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่าตามแนวคิดแบบตะวันตกได้วางอุดมการณ์ไว้ว่ามนุษย์แต่ละคนเกิดมาเมื่อสระ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ต่างก็มีเหตุผลและมโนธรรม มนุษย์จึงควรปฏิบัติต่อกันโดยเจตนาرمณ์แห่งภารträภาพ และเมื่อวางอุดมการณ์ไว้แล้วก็ได้วางหลักการพื้นฐาน ไว้ว่า มนุษย์แต่ละคนพึงปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เขาจะไม่ถูกเลือกปฏิบัติเพียงเพราะความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ เพศ ภาษา สีผิว หรือความคิดเห็นทางการเมืองใดๆ และเพื่อที่จะให้บรรลุอุดมการณ์ดังกล่าว จึงได้วาง หลักปฏิบัติ ไว้ในปฏิญญาสากระดับโลก ๓๐ ข้อ ในปฏิญญาสากระดับโลก ๑๐ ข้อ และในปฏิญญาไว้ด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อหญิง ๑๑ ข้อ ในเนื้อหาทั้งหมดนี้โดย สาระแล้ว ล้วนมุ่งเน้นคุ้มครองสิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน เสรีภาพ และสิทธิในการแสวงหาความลุขทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ที่วางไว้

อย่างไรก็ตามเนื่องจากแนวคิดแบบตะวันตกอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบ ปัจเจก-นิยม เสรีนิยม ทุนนิยม บริโภคนิยม ธุรกิจนิยม และวัตถุนิยม และมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ต้องอยู่บนพื้นฐานของ “สิทธิ” ซึ่งค่านิยมแบบนี้แม้จะมีล้วนเกือบหนุนต่อสิทธิมนุษยชนในบางแห่ง แต่ก็มีล้วนที่เป็นอุปสรรคต่อการก้าวไปสู่อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนในบางแห่งด้วยเช่นกัน ฉะนั้นแนวคิดแบบนี้จึงไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริงได้

ถ้าจะพิจารณาในกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาดูบ้างจะพบว่าในหลักคำสอนทั้ง ๔๕,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งแบ่งออกเป็น หลักธรรม กับ หลักวินัย นั้น ล้วนมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องแ贤 หรือเพื่อ ความดับทุกข์ และในหลักคำสอนดังกล่าว呢

ເລກທີ 24 ຄ.ຄ. 2541
ເລກເບີຍ 98004
ເລກເບີຍ 294,3013
ດັບ 02150
ມ. 2

ยังมีกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับลิทธิมนุษยชน คือพุทธศาสนาถือว่าโดยธรรมชาติมนุษย์เกิดมา มีความ เสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่ที่ สมมติเรียก ให้ต่างกันก็ เพราะ “กรรม” อันเป็นการ กระทำของตนเอง, ชีวิตของแต่ละคนต่างก็ประกอบขึ้นด้วยขั้นที่ ๕ ต้องตอบอยู่ภายใต้ กฎไตรลักษณ์ และมีลิทธิที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพานเสมอ กัน แต่ในเบื้องของ เสรีภาพ พุทธ ศาสนา มีทัศนะแตกต่างไปจากของตะวันตกตรงที่ถือว่า มนุษย์มิได้เกิดมา มีเสรีภาพแต่เดิม ทั้งนี้ เพราะถูกครอบงำด้วยทุกๆ ทั้งทุกๆ ประจำสังขารและทุกๆ จิต ฉะนั้นมนุษย์จึงต้อง บำเพ็ญเพียรตามหลัก “อริยมรรค มีองค์ ๔” เพื่อเข้าถึงเสรีภาพคือหลุดพ้นจากทุกๆ ซึ่งถือ ว่าเป็น เสรีภาพที่แท้จริง และบนเส้นทางดังกล่าว นี่มนุษย์จะต้องบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อม ด้วย ไตรสิกขา และจะได้ชื่อว่าเป็น การรักษาตน ให้ดีก่อน เมื่อรักษาตนดีแล้ว ย่อมได้ชื่อว่า เป็น การรักษาผู้อื่นด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ช่วยคุ้มครองลิทธิของผู้อื่นด้วย นั่นเอง ส่วน ในเบื้องของ ภารดรภาพ พุทธศาสนาถือว่า ในสังสารวัฏอันยาวนาน สรรพลัตว์ทั้งหลายล้วน เคยเป็นภารดรกัน จึงพึงเมตตากรุณาและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เพื่อที่จะบรรลุอุดมการณ์ดังกล่าว พระพุทธองค์จึงทรงรับคนทุกวรรณะเข้าบวชใน พุทธศาสนาได้ แต่เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ต้องละวรรณะเดิมเข้ามาดำรงสถานะใหม่ และปฏิบัติ ตามวินัยที่บัญญัติแล้วโดยเสมอ กัน ในทาง หลักปฏิบัติ(หลักวินัย) ได้ทรงวางหั้ง อาคาริ- วินัย สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน และ อนาคริยวินัย สำหรับนักบวช โดยให้กิษุต้องถือศีล ๒๒๗ ลิกขนาบท, ภิกษุณี ๓๑๑ ลิกขนาบท สามเณรและสามเณรี ๑๐ ลิกขนาบท ในเนื้อหาทั้ง หมดนี้ โดย สาระ และล้วน มุ่งเน้น การรักษาตน ให้ดีก่อน และจะได้ชื่อว่า ช่วยรักษาผู้อื่น ในขณะเดียวกันด้วย

ด้วยเหตุที่พุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่สอดคล้องกับโลกทัศน์แบบ จิตนิยม, สัมพันธภาพนิยม และ มองความล้มพังของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “เมตตา” นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นการแก้ปัญหาจากภายในตนของก่อน ฉะนั้นจึงเป็นข้อเด่นที่จะ ช่วย “เติมเต็ม” ในข้อด้อยของแนวคิดแบบตะวันตกที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาจากปัจจัยภายนอก ก่อน เพราะฉะนั้นถ้านำทัศนะของพุทธศาสนา มา “ผสาน” กับแนวคิดแบบตะวันตก ก็ จะช่วยแก้ปัญหาระลอกสืบทอดลิทธิมนุษยชนได้อย่างจริงจัง และจะเป็นกุญแจนำไปสู่สันติภาพ ได้มากกว่า

อีก ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้ คือ ทำอย่างไรจะสร้างกระบวนการปลูกจิตสำนึก ให้มนุษย์ยึดถือเอาหลักคำสอนในศาสนาของตนมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้มากยิ่ง ขึ้น ถ้าทำได้ดั่งนี้ ก็จะช่วยให้การฝ่าห้ามลิทธิเสรีภาพให้แก่กลุ่มพวกรของตนเองไม่กล้ายเป็น การละเมิดลิทธิเสรีภาพของมนุษย์กลุ่มพวกรอื่นในขณะเดียวกันด้วย

Research Title: Human Rights in Buddhist Paradigm : An Analytical Comparison with Western Concepts.

Researcher: Associate Professor Amnuay Yasyotha

Year: 1996 -1997

Abstract

Despite the United Nation's Universal Declaration of Human Rights, violations of human rights in one way or other still exist in many parts of the world. This leads to the fundamental question of how human rights is attained by a particular group of people and at the same time it does not give rise to a violation of human rights of the other groups.

Western concepts assert that human beings are born free, with equal rights, reasons, and conscience of their own; therefore, they should treat each other in the spirit of brotherhood. Following this ideal, the fundamental concept of human beings is equality and they should be treated with affirmative action. A person must not be discriminated against because of his race, gender, language spoken, skin color, or political ideologies. In order to realize this ideal, the United Nation has issued major guidelines for the protection of human rights: The Universal Declaration of Human Rights, the Declaration of Rights of the Child, and the Declaration of the Elimination of Discrimination Against Women, all of which profess the individual's rights to life, property, freedom, and happiness.

The fact is that Western thoughts of human rights are derived from the concepts of Individualism, Liberalism, Capitalism, Consumerism, and Materialism; as a result, the relationship of human beings is viewed as based solely on the "rights". While this conceptual value undoubtedly contributes to the promotion of human rights in certain aspects, it also hinders the development of human rights in some aspects. The concept cannot be regarded as the right approach in solving the problems of the violation of human rights.

From Buddhist paradigm, the 84,000 articles in the Doctrine, which are divided into two main categories: The Dharma (teachings) and the Vinaya (disciplines), command man to do good, abstain from evil conduct, and have a pure mind; all are

meant to end sufferings in man. Furthermore, Buddhist teachings also profess equality in man. The inequality seen in him is due to "Karma" or his own action. Human's life is consisted of the Panchakkandha (the Five Aggregates), operated under the Law of Tilakkana (the Three Characteristics) and fully entitled to the achievement of Nibbhana (the Summum Bonum of Buddhism). Buddhist concept regarding freedom differs from that of the Western in that Buddhism believes that man is not born with freedom because he is influenced by Dukkata (sufferings), whether temporary or permanent. Therefore, in order to realize ultimate and real freedom, i.e., liberating oneself from suffering, man has to follow the Eight Ariyamagga (the Noble Eightfold Path). And it is on this path that man has to tread through the observance of Sikkhattaya (the threefold training). In other words, man has to commit himself to be good first; then his action will also cause others to be good as himself, i.e. to protect the rights of others. As for the concept of brotherhood, Buddhism states that during the Life Process, all creatures were brothers; therefore, they should be kind to and help each other.

To achieve this noble ideology, Lord Buddha embraced people of all classes and castes to become Buddhist monks. Once ordained into monkhood, a person has to cast away his former status quo, accept and follow the new way of life as prescribed by the teachings. In practice, criteria for the doctrine and discipline were prescribed for both layman and clergy: 227 precepts are observed by Bhikkhus, 311 precepts by Bhikkhunis, and 10 precepts by male and female novices. In essence, the precepts preach man to be good first, and at the same time he can also make others to be good.

Buddhist teachings are based fundamentally on Idealism and Collectivism and view the relationship of human beings as based on "Meta"(loving-kindness). The teachings also emphasize on man's solution to the problems from within himself first. This is an advantage because it can 'fill' the vacuum left by the Western concepts which profess man's solution to the problems from without. Therefore, the integration between Buddhist and Western concepts will lead to a solid solution to the problems of human rights violations, and eventually it will be a key factor to peaceful society.

One fundamental question arising from this research is how best and effectively to instill doctrines of each religion into the way of life of its respective followers. If this recommendation can be carried out effectively, the end result will be that one group's freedom of rights would not become the violations of human rights of other groups.

คำนำ

แรกเริ่มที่เดียว ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเฉพาะเรื่อง “กระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา” เท่านั้น โดยมิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำไปเปรียบเทียบกับ “แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก” แต่อย่างใด แต่หลังจากที่ลงมือเขียนรายงาน การวิจัยไปได้บางส่วนแล้ว ได้พบความจริงว่าการกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ได้ฯ โดยที่ไม่นำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตกนั้น เป็นเรื่องยากที่จะอธิบายและลือความหมายให้เหลือเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนได้ ทั้งนี้เพราะสังคมตะวันตกเป็นผู้กำหนดใช้คำว่า “สิทธิมนุษยชน” (Human Rights) และกำหนด “กรอบความคิด” เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนขึ้นใช้อย่างเป็นทางการก่อน เมื่อกำหนดขึ้นใช้แล้วก็ได้กลายเป็นที่รับรู้และเข้าใจกันอย่างแพร่หลายทั้งในสังคมตะวันตกและสังคมนอกระบบทะวันตกด้วย ฉะนั้นในการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนได้ฯ จึงมักจะถูกนำไปเปรียบเทียบกับกรอบความคิดในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ประกาศใช้โดยองค์การสหประชาชาติอยู่เสมอ

เพราะฉะนั้นเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในการสืบความหมาย ผู้วิจัยจึงได้กำหนดชื่อหัวข้อวิจัยเลือกใหม่ว่า “กระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา : ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก” แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าแนวคิดแบบตะวันตกเป็น “มาตรฐานอุปารณ์แห่งสิทธิมนุษยชน” แต่อย่างใด หากแต่ผู้วิจัยถือว่าเป็นเพียง “มาตรฐานเพื่อการเปรียบเทียบ” เท่านั้นเอง

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคำตอบที่ได้จากการวิจัยนี้จะมีส่วนนำเสนอหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา ออกไปสู่สาธารณะโลกภายนอกได้อย่างมีความหมายมากยิ่งขึ้น

อำนวย ยัสโยธा

ประกาศคุณปการ

ด้วยอานุภาพแห่งความศรัทธาต่อพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ผู้วิจัยจึงเชื่อมั่นอยู่เสมอว่า หลักคำสอนของพระพุทธองค์สามารถที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาต่างๆให้แก่มวลมนุษย์ได้ จึงได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำงานวิจัยขึ้นนี้จนสำเร็จ ฉะนั้นประกาศคุณปการแรกสุด ที่เกิดทุนไว้เหนืออื่นใดก็คือ พระคุณของพระรัตนตรัย

สิ่งแรกๆที่ต้องการทำภัยหลังจากที่ตัดสินใจทำงานวิจัยขึ้นนี้ คือการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา บทความ ข้อเขียนต่างๆที่ปรากฏทั้งหลายได้นำเสนอไว้ก่อนแล้ว รวมทั้งการพูดคุยสอบถามจากท่านผู้รู้ทั้งหลาย ผู้วิจัยจึงรู้สึกเป็นหนึ่งในบุญคุณต่อท่านเหล่านี้ อยู่เสมอ ในขั้นตอนของการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จากหลายฝ่าย ทั้งจากเจ้าหน้าที่หอสมุดของมหาวิทยาลัยต่างๆ ตลอดจนนิสิตนักศึกษาอีกจำนวนมาก ที่ช่วยเป็นตัวช่วยรวบรวมข้อมูลให้ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณท่านเหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง

ในการลงแรงลงทุนเพื่อทำการวิจัย ผู้วิจัยรู้สำนึกรู้สึกเสมอว่าตนเองเจริญเติบโตในตำแหน่งหน้าที่อาจารย์ประจำสถาบันราชภัฏสงขลา สถาบันแห่งนี้ช่วยเหลือเลี้ยงเลือดเนื้อของผู้วิจัยตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักวิจัยสถาบันราชภัฏสงขลา ได้ให้การสนับสนุนทุนวิจัยจำนวนหนึ่ง และที่ยิ่งกว่านั้น สำนักงานสภากาแฟสถาบันราชภัฏ ได้จัดสรรทุนวิจัยเสริมให้อีกจำนวนหนึ่ง ทำให้ผู้วิจัยสามารถทำงานวิจัยขึ้นนี้ได้โดยไม่เดือดร้อน ผู้วิจัยจึงรู้สำนึกรู้สึกในบุญคุณของทั้งสองหน่วยงานนี้อยู่เสมอ

หลังจากที่ทำต้นฉบับงานวิจัยเสร็จล้วนแล้ว อาจารย์สุชาญ อัศวพันธุ์ธนกุล แห่งมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ และอาจารย์ประลิทธี ศรีสมุทร แห่งมหาวิทยาลัยทักษิณ ได้กรุณาช่วยอ่านตรวจต้นฉบับและวิพากษ์วิจารณ์ให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์มากmany ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย และอีกแรงหนึ่งที่มีส่วนช่วยในการทำงานวิจัยนี้เป็นอย่างยิ่ง คือ ครอบครัวของผู้วิจัยเอง ที่ช่วยรับภาระหน้าที่ด้านอื่นๆทั้งหมด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ทำงานนี้อย่างเต็มที่

ถ้าจะมีส่วนดีจากการวิจัยนี้อยู่บ้าง ผู้วิจัยขอน้อมความระเตตพระรัตนตรัย และขออา Rahman เอาอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย จงช่วยดลบันดาลให้ทุกท่านทุกฝ่าย ที่เอ่ยนามมาแล้ว จงได้รับความสุขความสำเร็จโดยทั่วหน้ากัน

อันวาย ยัสโซชา

คำชี้แจงบางประการเกี่ยวกับงานวิจัย

๑ การใช้ 'คำ' และ 'คำย่อ'

๑.๑ คำ

คำว่า 'เลือกประติบัติ' มีความหมายเหมือนกับ 'เลือกปฏิบัติ' แต่นักวิชาการด้านลิทธิมนุษยชนบางท่านอาจจะใช้ลักษณะนี้กันอยู่บ้าง คือ มีทั้งใช้ว่า 'เลือกประติบัติ' และ 'เลือกปฏิบัติ' ในงานวิจัยนี้มีใช้ทั้ง ๒ คำ ถ้าใช้ว่า 'เลือกปฏิบัติ' แสดงว่าเป็นลั่นวนของผู้วิจัยเอง แต่ถ้าใช้ว่า 'เลือกประติบัติ' แสดงว่าใช้ตามลั่นวนของนักวิชาการท่านที่ผู้วิจัยนำมาอ้างถึง

๑.๒ คำย่อ

(๑) คำว่า "ปฏิญญาฯ" มี ๓ ความหมาย คือ

๑ ปฏิญญาสากลว่าด้วยลิทธิมนุษยชน ปี ค.ศ. ๑๙๔๘

๒ ปฏิญญาสากลว่าด้วยลิทธิของเด็ก ปี ค.ศ. ๑๙๕๙

๓ ปฏิญญาว่าด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อหญิง ปี ค.ศ. ๑๙๖๗

การใช้ในแต่ละที่จะสื่อถึงความหมายใดจะมีปริบทอื่นๆ บอกให้ทราบ

(๒) คำย่ออื่นๆ

รธน. หมายถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ส่วนจะเป็นฉบับปีพุทธศักราชที่เท่าได จะมีตัวเลขกำกับไว้

พรบ. หมายถึง พระราชบัญญัติ

ปอ. หมายถึง ประมวลกฎหมายอาญา

ปพพ. หมายถึง ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ปวอ. หมายถึง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

ปวพ. หมายถึง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

ม. หมายถึง มาตรา เช่น ปอ.ม. ๒๑ หมายถึง ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๒๑

๒ การใช้ชื่อบุคคล, ปีคักราช และ ตัวเลข

๒.๑ ชื่อบุคคล

ชื่อบุคคลที่มาจากการต่างประเทศ ผู้วิจัยใช้เป็นภาษาไทยล้วนๆ บ้าง เป็นภาษาไทยโดยวงเล็บภาษาอังกฤษกำกับบ้าง หรือใช้เป็นภาษาอังกฤษล้วนๆ บ้าง ทั้งนี้ เพราะชื่อบุคคลเหล่านี้บ้าง ชื่อ ผู้วิจัยอาศัยหลักฐานจากแหล่งข้อมูลที่นักวิชาการด้านลิทธิมนุษยชนได้ค้นคว้าไว้แล้ว ถ้าแหล่งข้อมูลเดิมให้ชื่อไว้ทั้งสองภาษา ผู้วิจัยก็จะให้ทั้งสองภาษา แต่ถ้าแหล่งข้อมูลเดิมให้ไว้เฉพาะภาษาหนึ่งภาษาใดเพียงภาษาเดียว ผู้วิจัยจะพยายามค้นหาชื่อจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ มาใส่ไว้ให้ครบ แต่ถ้าไม่สามารถหาได้ ก็คงชื่อไว้เพียงภาษาเดียวตามแหล่งข้อมูลเดิม

๒.๒ ปีคักราช

ในงานวิจัยนี้ใช้ปีคักราช ๒ ระบบ คือ คริสต์คักราช (ค.ศ.) และพุทธคักราช (พ.ศ.) โดยถือหลักว่าเนื้อหาสาระหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับของตะวันตก จะใช้ ค.ศ. ส่วนเนื้อหาสาระหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับของพุทธศาสนา จะใช้ พ.ศ. ในบางกรณีใช้ทั้ง ค.ศ. และ พ.ศ. ควบคู่กัน

๒.๓ ตัวเลข

งานวิจัยนี้ใช้ตัวเลข ๒ ระบบ คือ เลขไทย และ เลขอารบิก โดยใช้เลขไทยเป็นหลัก เว้นแต่ข้อความที่เป็นภาษาอังกฤษ จะใช้เลขอารบิก

๓ การอ้างอิง

๓.๑ การอ้างอิงทั่วไป

จะใช้ตามหลักสากล คือ ชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง (เมืองที่พิมพ์ : สำนักพิมพ์, ปีที่พิมพ์), หน้า

๓.๒ การอ้างอิงจากพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงในงานวิจัยนี้ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี โดยมีวิธีอ้างอิงดังนี้ พระไตรปิฎกล่มที่/ข้อ/หน้า เช่น ไตร. ๙/๙/๙ หมายถึง พระไตรปิฎกล่มที่ ๙ ข้อ ๙ หน้า ๙

การอ้างหลักคำสอนในพระไตรปิฎก ในบางกรณี ถ้าพิจารณาเห็นว่าการอ้างจาก จำนวนในพระไตรปิฎกทั้งหมด จะเขินเยือก เพราะท่านมักอธิบายโดยใช้ภาษาชาติความกันมาก ผู้วิจัยจะเลี่ยงมาอ้างจากจำนวนแปลของประชญท่านอื่นที่ใช้จำนวนกระชับกว่าแต่ได้เนื้อหาสาระเท่าเดิม โดยผู้วิจัยจะบอกแหล่งที่มาของข้อมูลไว้ทั้ง ๒ แหล่ง คือ บอกไว้ว่าข้อความนี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่....ข้อ.....หน้า.....เช่น ไตร. ๙/๙/๙ หมายถึง อ้างจากพระไตรปิฎกล่มที่ ๙ ข้อ ๙ หน้า ๙ และในขณะเดียวกันจะบอกว่าแหล่งที่มาของจำนวนแปลนั้นกำกับไว้ด้วยว่าเลือกใช้ตามจำนวนของผู้แปลซึ่ง... จากหนังสือซึ่ง...หน้า..... เช่น ใช้จำนวนแปลจาก พระเทพเวท (ประยุทธ์ ปยุตโต) พุทธธรรมฉบับขยายความ หน้า ๙๙ เป็นต้น